

Miljööväertuslike Virumaa rannakülade Eisma ja Andi väärtuste määratlemine ja kaitse

Kadi Karine

Eesti Vabaõhumuuseum, maa-arhitektuuri ja maastiku programmi teadur

Tänapäeva tempokas linnastumine ja nüüdisajastamise tuhin on muutnud aktuaalseks väärtuslike piirkondade kaitse ja alade kasutuse reguleerimise. Seda tagamaks identiteeditunde säilimist ning materiaalsete väärtuste edasikandumist tulevastele põlvedele.

Eestis on küllalt väikelinnu, mille arhitektuuripärandiga tegeletakse, rääkimata praeguseks suhteliselt põhjalikult uuritud suurematest linnadest. Külakeskkonna käsitlusi on aga tunduvalt vähem. Et määrata kindlaks väärtused ja koostada kaitse- ja kasutusettepanekuid, on vaja põhjalikult tunda kohalikke traditsioone ja mõjutegureid.

Artiklis on käsitletud kaht põlist rannaküla Lääne-Virumaal. Piirkonna valik pole juhuslik – seda toetab Eesti Vabaõhumuuseumi maa-arhitektuuri ja -maastike programmi otsus käsitleda neid külasid ühes naaberkülade Vainupea, Rutja ja Karepaga kui ajaloolist kultuuriinimeste suvituspiirkonda ning arvata nad seirealade hulka.

Esimese maailmasõja eelne aeg

Kuna ajaloolisi kirjalikke allikaid on vähe, võiks Eisma ja Andi küla ajalooga alustada 19. sajandi lõpust, mil need külad kuulusid Kandle mõisa valduste hulka. Siinset randa nimetati mõisaga seonduvalt ka Kandlerannaks (Valter 1998: 9).

Talumaade ümberkruntimise tagajärjel 19. saj lõpul viidi nn lahusmaatükid talust eemale. Põllumaad jäid talu juurde, karjamaad olid külast veidi eemal ning kõige kaugemale (ka kuni 5 km) viidi heinamaad. Selline ümberkruntimine andis küladele iseloomuliku kompaktse tiheduse.

Kuiigi õigus talusid päriseks osta anti Eestimaa talupoegadele juba 1865. aasta talurahvaseadusega, algas Eisma ja Andi külas talude päriseksostmine alles 20. sajandi algul, sest mõisnik ei olnud varem nõus müüma. Asi läks isegi nii kaugemale, et 1890. aastatel lasi ta peremeestel uued rehemaad ehitada. Põllunduse vähesest osatähtsusest tingituna olid need siinsetes rannakülades väiksemad kui sisemaal. 20. saj esimesel kümnendil läks päriseks müümine lõpuks lahti. Koos maade ja hoonetega osteti päriseks ka paadikoht rannas ehk kalapüügiõigus.

Eisma kalarand: võrgumajad. 20. saj algus. Perek. Karine erakogu.

Eisma kalarand oli küla omapärasemaid vaatamisväärsusi. Vee piiril asusid valgmad (lautrid). Nendest maa poole jäid paadikuurid, igäühe ees „kepsel” ehk vinn, mille abil paadid kaldale veeti. Edasi maa poole asusid akendeta, palkidest, õlg- või pilbaskatustega võrgumajad ja nendest edasi vabed kalavõrkude kuivatamiseks (Valter 1998: 40).

Kuigi Eisma ja Andi küla olid peaaesjalikult kalurikülad, muutusid nad juba 19. sajandi lõpus ka suvituspiirkonnaks, nii nagu naabruses asuvad Karepa, Rutja ja Vainupea. Kandle mõisa viimasel omanikul Arnold von Dehnil oli Eismas suveresidents, mida rahvasuus kutsuti Villa Einsamiks või „Lusthooneks” (Valter 1998: 25). Nõukogude ajal asus hoones kauplus. Praegu on hoone eraomanduses ja ilmelt paljuski muutunud.

Eismasse tuldi enamasti Rakverest ning suvitajaskonna moodustasid mõne erandiga eestlased, kes suvitasid taludes (n-ö kodumajutus), erinevalt Vainupeast, kus suvitajateks olid sakslased, kes ehitasid Vainupeale isiklikke suvilaid.

Andrekse talu häärber. K. Karine, 2007.

Siinses suvituspiirkonnas on suvesid veetnud teiste hulgas kunstnikud Richard Uutmaa, Valerian Loik, Richard Sagrits ja Günther Reindorff, kirjanik Gustav Suits, näitleja Väino Aren, karikaturist Romulus Tiitus, dirigent Neeme Järvi, arhitekt Ike Volkov perekonnaga jpt. Eismas asus nõukogude ajal ka Raamatukaubanduse puhkekodu.

Virumaa koguteos aastast 1924 reklaamib külasid kui „kohti, kus linnaelu end kuidagi meelde tuletada ei lase, sest siin ollakse sellest kaugel ja kallima ühenduse tõttu ei pääse ebasuvitajad siia teisi tülitama“ (Rosenberg 1924: 384). Suvitajate rohkus tõi küladesse ideid linnast ning andis seeläbi tõuke küla ilme kujunemisele.

20. sajandi algul jõudsid läänemaailma mõtteviisi mõjud rannakülla. Algas uute elamute ehitamine ja vanade ajakohastamine. Pärast 1910. aastat ehitati elamud juba rehest eraldi. Enamik üleelmise sajandi lõpus püstitatud rehielamuid ehitati 1930. aastatel ringi nii, et rehi eraldati elamust. Ümberehituste käigus suurendati

Tänaseni loetava sise- ja välislahendusega kunagine kalurielamu. K. Karine, 2007.

elamuid rehealuse arvel ning rehetoast sai köök ja söögituba. Majad vooderdati, õlgkatuse asendati puitkatusega ning nüüdsest palju uhkematele hoonetele lisati peaaegu reeglina suured pitsilised verandad, mis näitavad ilmselget suvituskultuuri mõju. Verandasid on autentsel kujul säilinud mitmel pool Eisma ja eriti Andi küla elamutes. Ehitamisel võeti eeskujuna mõisast, linnast ning Eisma ja Andi küla puhul ka Soomest, millega käis tihedalt suhtlus (sõbrakaubandus).

1930. aastatel levinud kodukaunistamiskampaania ajendil said külas tüüpiliseks ilusti pügatud hekid ja kaunid iluaiad. Piirkonna arengut ja parema poole püüdlemist iseloomustab hästi 1939. aastast pärinev vana eismalase arvamus: „Uhkeks lähevad, ei muud. Toredust ajavad taga. Üks ehitab toredama maja kui teine, kolmas paneb paksemalt värvi majaseintele kui neljas. Vanad kalurimajakused ei passi enam!“ (Tooming 1939.)

Aadu talu: rehemajast häärberiks. K. Karine, 2008

1930. aastate rohketeks ja kiireteks ümberehitusteks saadi raha osalt ilmselt aktiivsest piirituse salakaubaveost, osalt aga tolle aja kohta üpris avatud majandusest – Soome veeti kartuleid ja puitu ning Rakvere turule kala.

Nõukogude võim

1940. aastad tõid kaasa Rootsi põgenemise, küüditamise, kooli- ja tööpuuduse ning kolhoosikorra tuleku pärast lahkumise. Sisemaal olid tähtsad vilja- või loomakasvatus, siin aga rõhuti kalapüügile. Seepärast ei ehitatud siin põllumajanduse tarbeks uusi hooneid, vaid kasutati vajadusel vanu. Puutumata jäid ka hoonete ansamblid, kuna ühtegi hoonet ei läinud kolhoosile.

Kahjuks puudutas kolhoosikord kalaranda – arhitektuuriliselt väärtuslikud võrgumajad lammutati, ehitati ühine paadikuur ja võrgukuurid ning süvendati sadamat. Kuid edaspidi kalapüük hoopis hääbus.

Käsitletavate külade puhul on ilmselgelt tegemist ääremaaga, kuhu teatud mõjud ei ulatanud, kuna alati on asutud kõikvõimalikest keskustest eemal. Seetõttu jäid külad tihti drastilisematest muutustest puutumata.

Küla ilme oleks tänapäeval hoopis teine, kui nõukogude ajal oleks välja mõeldud uusi krunte, kuid õnneks võis hoonestada vaid vanu vundamente. Tänu piiratud ehitusvõimalusele ja väheaktiivsele põllumajandustegevusele jäi ajalooline külastruktuur peaaegu puutumata.

Nõukogude ajal liideti maareformi käigus Andi küla Eisma. Nimeks jäi Eisma. 1998. aasta asulareformiga eraldati Andi küla taas Eismast, kuid inimeste teadvuses on paiga nimi senini pigem Eisma, kuna tänapäevaks on külad päris kokku sulanud, seda ennekõike 1980. aastatel loodud aianduskooperatiivide tõttu, mille suvilakruntide jaoks eraldati külade põllu- ja heinamaid. Kokku moodustati 6 kooperatiivi, igas 15–20 krunti.

Eesti Vabariigi taasiseseisvumisega ning omandireformiga seoses on näha kiireid muutusi – ehitama on hakatud ajaloolisi traditsioone eiravaid hooned ning eraldatud on uusi elamukrunte.

Miljöö ja arhitektuur

Tänapäeval on Eisma ja Andi miljööväärtuslikud rannakülad, kus võib tuua häid näiteid vernakulaarsest arhitektuurist. Valitseb ühekorruseline puithoonestus, mis põhiosas on rajatud 19. saj jooksul ja 20. saj alguses ning osalt ümber ehitatud 20. saj esimesel poolel. Eluhooned on valdavalt viil- või poolkelpkatusega, seinad kaetud profileeritud laudadest rõhtsa voodriga ja värvitud enamasti heledates, piirdeliistud ja aknapiirded aga kontrastsetes toonides. Sageli on lisatud klaasakendega pitsilised verandad. Selline eluhoone tüüp kujundab eriti just Andi küla üldilme. Eisma on mitmekesisem ja plaanstruktuurilt õhulisem, väärtuseks on hajasam struktuur ja eri ajastutest pärineva hoonestuse harmooniline vaheldumine.

Leidub ka 1930. aastatel ümber ehitamata jäänud rehemaju ning üksikuid nõukogudeaegseid hooneid. Siinkohal on välja arvatud suvilakooperatiivid, mis aga asuvad õnneks kõrghaljastuse ja vana hoonestuse varjus, rikkumata vaadetes miljööd. Eisma ja Andi küla uuema ja vanema hoonestusega alad moodustavad ühtse struktuuriga terviku.

Tüüpilisemad säilinud traditsioonilised abihooned on ait, laut, saun, jääkelder, kartulikoobas, suitsuahjud ja rehed – osa neist on loomulikult praeguseks oma algse funktsiooni kaotanud.

Eesti keeles tähendab „miljöö“ keskkonda ehk ümbruskonda, aga ka õhkkonda ning hõlmab endas nii materiaalselt kui ka vaimset ümbrust, atmosfääri, loodus- ja kultuurikeskkonda jms (Hansar 2002: 24). Seega on miljöö nii materiaalne kui ka tunnetatav keskkond, mis peegeldab selles elavaid inimesi ja nende elu.

Küla miljööd kujundavad plaani- ja hoonestusstruktuur, teedevõrk, arhitektuur, avanevad vaated, haljastus ja isegi piirded. Seega tuleb silmas pidada külapilti tervikuna.

Eisma ja Andi küla on ahelkülad, kus elumajad ei asu külatee joonel, vaid selle suhtes juhuslikult, enamasti õue sügavuses – tee poole võivad jääda kõrvalhooned, ilu- või viljapuuaiad. Taluõued pole eriti suured, pigem on rõhutatud kompaktsusele.

Suhteliselt hästi on säilinud ka ajaloolise krundijaotuse omapära. Iseloomulikud on lopsakalt haljastatud õued ja nende märkimisväärne heakord. Levinud on põlispuud ja hekid.

Kaitse ja kasutus?

Siinset atraktiivset suvituspotentsiaaliga rannaala ohustab peamiselt uushoonestus. Tähelepanu peaks pöörama vana hoonestuse asjatundlikule säilitamisele. Peab arvestama, et tegemist on elukeskkonnaga ning muutused on paratamatud. Ebasoovitavaid muutusi võib püüda pidurdada, paremal juhul isegi vältida.

Lisaks külaruumi hoonestatud osadele on olulised ka hoonestamata alad, sest just nende kahe koosmõjust tulenevad küla ilme ja väärtused. Küla tihendades

Eisma külavahe: Andrekse talu elamuga. 20. saj algus.

tuleks lähtuda ahelküla põhimõtetest, eelistades ajaloolisi talukohti, uushoonestust rajades juba välja kujunenud keskkonnast. Pole tarvis ehitada koopiaid vanast, vaid lähtuda ajalooliste hoonete mahust ja viimistlusmaterjalidest. Traditsioonilisi hooned, nende materjale ja detaile (eriti aga avatäiteid) tuleks säilitada ja restaureerida.

Säilitada tuleks rannaäärsed metsad ja korras hoida kaldaalad. Samuti tuleks hoida korras ojad ja ajaloolised teed ning rajad. Tagama peab pääsu mere äärde. Praegu on enamik mereni viivaid teid eravalduses. Eraomanduses on ka Eisma sadam.

Emil Urbeli projekteeritud paadikuur-suvila. K. Karine, 2007.

Kokkuvõtteks

Veel pole linlikud ideed ja trendid, nagu plastaknad ja ebatraditsioonilised ehitusvõtted ning -materjalid, peale tunginud. See annab lootust, et säilinud väärtusi on võimalik ehk veel hoida. Külamaastikest on vähe räägitud, aga on selge, et mida rohkem räägitakse, seda enam õpivad inimesed väärtustama seda, mida nad omavad ja kus nad elavad.

Kohandades Hannes Palangu ja Piret Paali mõtisklust maastikust, peab tõdema, et küla ei saa kunagi valmis, sel on oma minevik ja tulevik: isegi küladel, mis ajapikku hääbuvad ja hävivad. Minevikku saab taastada ajalooallikate abil. Tulevikku aga mõjutada oma suhtumise, käitumise ja otsustega (Paal, Palang 2002: 110).

Kasutatud allikad

Paal, Piret; **Palang**, Hannes 2002. Places gained and lost. – Koht ja paik II. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia Toimetised.

Rosenberg, E. 1924. Wirumaa. Rakwere: Wiru maakonnawalitsus.

Tooming, O. Ilusaid suvepäevi rannarahva külalisena. – Virumaa Teataja, 02.08.1939.

Valter, Lembit 1998. Eisma mälestusi. Toronto: Carlton Taylor Graphics Inc. / Oma Press Limited.

Hansar, Lilian. 2002. Linnaehituslikult miljööväärtuslikud alad: hindamise alused ja meetoodika. Magistritöö. Tallinn. Käsikiri Eesti Kunstiakadeemia raamatukogus.

Karine, Kadi 2008. Eisma ja Andi küla arhitektuuripärandi analüüs. Kaitse ja kasutusettepanekud. Bakalaureusetöö. Tallinn. Käsikiri Eesti Kunstiakadeemia raamatukogus.

Milieu-valuable costal villages of Virumaa – Eisma and Andi: definition of values and protection

---

Kadi Karine

Today's fast urbanization and striving for modernization has rendered topicality to the study and protection of valuable regions – both for the preservation of identity and passing on material values to future generations.

We have quite a few small towns the architectural heritage of which is dealt with. Village environments are, however, represented on much a smaller scale.

The article gives a survey of two ancient coastal villages in West Virumaa. Together with their neighbouring villages, Eisma and Andi constitute a popular summer holiday region with a history dating back to more than a hundred years, which has been particularly popular among cultural figures.

The architectural development of Eisma and Andi villages has since the last decade of the 19th century presented several strong and easily recognizable constructional features: barn-dwellings, mansion-type farmhouses, buildings dating from the Soviet time as well as from the new republic.

Resulting from their location, villages have always been situated far from centres and therefore have not been influenced by many factors jeopardizing the historic village milieu. Yet, the activeness of village people in establishing contacts with the outside world has given a strong impetus to the region's appearance.

The value of Eisma and Andi villages consists in the uniform village milieu of the early 20th century, which is clearly perceivable today – rows of one-storey light wooden houses with posh verandas lining the bending lanes. The number of buildings not suited in the milieu or even devaluating it is really small.

Adapting Hannes Palang's and Piret Paal's reflections about landscape, we have to admit that the village is never ready – they have their own past and future,

even the ones that gradually fade and perish. The past can be restored with the help of historic sources whereas the future can be influenced through attitudes, behaviour and decisions.